Araştırma Makalesi / Research Article

Kırım Resmî Yazışmalarında Kölelik

Slavery in the Official Correspondence of the Crimean Khanate

MEHMET ARPACI

Kırklareli Üniversitesi.
(arpacimehmet@yandex.com), ORCID: 0000-0002-4476-7233.

Başvuru/Submitted: 04.09.2025. Kabul/Accepted: 03.11.2025.

“ ” Arpacı, Mehmet. “Kırım Resmî Yazışmalarında Kölelik.” *Zemin*, s. 10 (2025): 64-85.
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17649932.

Özet: Jeopolitik konumu, Kırım'ın tarih boyunca ticari bakımdan canlı bir bölge olmasına sebebiyet vermiştir. Bu canlılığın ana sebeplerinden biri de Kırım'da öteden beri süregelen köle ticaretidir. On beşinci yüzyılın ilk yarısında bölgede siyasi bir hâkimiyet tesis eden Kırım Hanlığı da köle ticaretine büyük önem vermiştir. Temelini Moğol devlet teşkilatından alan, devletin siyasi ve ekonomik gücünü korumasında hayati önem taşıyan yağma ve esir elde etme amaçlı sefer düzenleme geleneği de Kırım Hanlığı'nın köle ticaretine olan bağını güçlendirmiştir. Kırım Hanlığı'na ait birinci elden kaynaklar olan resmî belgeler, *Kırım Kadı Sicilleri* ile resmî yazışma değeri taşıyan *yarlık* (ferman) ve *hat*lardan (resmî mektup) oluşur. Bunlar Kırım Hanlığı'nın resmî yazı diliyle devletin işleyişinde önem arz eden idari, kültürel ve sosyo-ekonomik yapıyı aydınlatan güvenilir kaynaklardır. Bu belgelerdeki idari, kültürel ve sosyo-ekonomik malzeme saha araştırmacılarıyla dil ve kültür tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Özellikle son dönemde *Kırım Kadı Sicilleri*ndeki kayıtlardan hareketle Kırım'da kölelik kavramı ve ilgili terminolojinin tespiti hususunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak Kırım Hanlığı resmî yazışmaları olan *yarlık* ve *hatlar*da geçen kölelik ve terminolojisi hakkında kapsamlı bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışma Kırım resmî yazışmalarında geçen kölelik kavramına ve belgelerde kullanılan terminolojiye odaklanmaktadır. Çalışmanın ana kaynağı on beşinci-on sekizinci yüzyıllar arasında Kırım Hanlığı resmî yazışma geleneğiyle yazılmış diplomatik belgeler olan *yarlık* ve *hatlar* ile kişilere özel olarak tebliğ edilmiş *tarhanlık* ve *soyurgal yarlıkla*rıdır. Söz konusu belgelerde bulunan kölelik terminolojisi tespit edilmiş, ilgili terimler filolojik ve tarihsel bakış açısıyla incelenmiştir. Madde başı yapılarak incelenen her bir terimin kökeni hakkında bilgi verilmiş ve bunların hangi sahadan Tarihî Kırım Türkçesine geçtiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle Kırım sahasına has kölelik terminolojisi ile Osmanlı vasıtasıyla Kırım'a geçen terminolojinin Kırım resmî yazışmalarında nerede ve hangi anlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir. Çalışmanın amacı Kırım'ın kurumsal terminolojisini inceleyen dil, kültür ve tarih çalışmalarına katkı sağlamaktır.
Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Tarihî Kırım Türkçesi, resmî yazışmalar, kurumsal terminoloji, kölelik.

Abstract: The geopolitical position of Crimea has resulted in a historically vibrant commercial environment. A key driver of this vitality was the slave trade that had been going on in Crimea since ancient times. In the first half of the 15th century, the Crimean Khanate, which established a political dominance in the region, also attached great importance to the slave trade. The tradition of organizing expeditions for raiding and taking captives, which was rooted in the Mongolian state organization and was vital for the state to maintain its political and economic power, also strengthened the Crimean Khanate's connection to the slave trade. Official documents, which are considered primary sources on the Crimean Khanate, comprise *Crimean court registers* and *yarlık*s (edicts), *hat*s (letters), which carry the status of *official correspondence* value. These are reliable sources that illuminate the administrative, cultural and socio-economic structure of the Crimean Khanate in the official written language of the state. The administrative, cultural, and socio-economic material contained within these documents has drawn the attention of field researchers and historians of language and culture. In recent times, significant studies have been conducted on the concept of slavery in Crimea and the determination of the related terminology based on the records in the *Crimean court registers*. Yet no comprehensive study exists on slavery and its terminology in the *official correspondence* of the Crimean Khanate. The present study thus focuses on the concept of slavery in *Crimean official correspondence* and the terminology used in the documents. The primary source of the study comprises diplomatic documents such as *yarlık*s and *hat*s, written in the official correspondence tradition of the Crimean Khanate between the 15th and 18th centuries, as well as *tarhanlık*s and *soyurgal yarlık*s conferred upon individuals. The terminology of slavery found in these documents was identified and analyzed from a philological and historical perspective. The information concerning the etymology of each term analyzed as a headword was catalogued, and an attempt was made to ascertain from which field they were transferred to the historical Crimean Tatar. With this method, it was indicated where and in what senses the terminology specific to slavery in the Crimean context and the terminology that passed to Crimea through the Ottomans were used in the official correspondence of Crimea. The objective of the present study is to make a contribution to linguistic, cultural, and historical studies on the institutional terminology of Crimea.
Keywords: Crimean Khanate, Historical Crimean Tatar, official correspondence, institutional terminology, slavery.

Köleliğin insanlık tarihinde derin izlerinin olduğu bilinmektedir. Eski Mısır ve Yakın Doğu medeniyetlerinde köleler, savaş esirleri dışında, ticaret ile alınıp satılan veya kaçırılarak elde edilen kişiler olabilirdi. Bunun dışında bu toplumlarda hür bir kişi devlet nezdinde cezai bir yaptırım olarak köle ilan edilebilirdi. Yunan ve Roma medeniyetlerinde ise kölelik, ailenin yanında devlet hukuku ile tanımlanmış önemli kurumlardan biridir.[1]

Karadeniz'in kuzeyinde, Doğu Avrupa'da ekonomik bakımdan stratejik bir yere sahip olan Kırım bölgesi tarih boyunca önemli ticari bir merkez olarak görülür. Bu ekonomik canlılığın ana sebeplerinden biri de bölgede eskiden beri yapılan köle ticaretidir.

Kırım on birinci yüzyılda Kumanların yoğun göçüne maruz kalmadan önce, bölgede Bizanslılar ile Hazarların varlığı görülür. Bu dönemden on üçüncü yüzyıla kadar ise Kumanlar Kırım'ın iç bölgelerindeki steplere hâkim olmuşlardır. 1240 yılında Kırım yarımadası siyasi bakımdan Altın Orda Hanlığı hâkimiyetine girer. Bu dönemden sonra Türkistan ve Harezm bölgesinden Azak şehrine inen ticaret yolu önemli miktarda canlanmıştır. On üçüncü yüzyılın sonlarında, bölgede Altın Orda hâkimiyeti devam ederken Kırım'ın Karadeniz kıyılarında Cenevizliler ve Venedikliler ticari koloniler kurmuşlardır.[2] Şüphesiz bu hadise, deniz ticaretini daha da canlandırmış, Kırım'ın Güney Avrupa ile olan ticari bağını daha da güçlendirmiştir.

Kırım'da esir ticaretinin, yazılı belgelerin bulunduğu tarihî dönemlerden itibaren bölgede önemli bir gelir kaynağı olduğu bilinmektedir. Kırım'ın denizaşırı ülkelerle olan köle ticaretinin, on üçüncü yüzyılda tesis edilen İtalyan kolonilerinde canlı olduğu görülür. Bölgedeki esir ve köle ticaretini, 1441 yılında Karadeniz'in kuzeyinde Altın Orda Hanlığı'ndan ayrılarak müstakil bir hanlık olarak teşkil eden Kırım Hanlığı da devam ettirmiştir.[3]

Kırım Hanlığı'nın ekonomisinde önemli bir yer tutan esir ve köle ticaretinin ana kaynağını, Rus ve Leh bölgelerine yapılan askerî seferlerden elde edilen Slavlar oluştururdu. Kafkasya bölgesinden temin edilen Çerkez köleler de esir tüccarlarına satılan gruplar arasındalardı. Çoğunluğunu Hristiyanların teşkil ettiği bu köleler, özellikle Osmanlı topraklarına satılmak üzere Kırım liman şehirlerine getirilirdi.[4]

---

1 Nihat Engin, "Osmanlılar'da Kölelik," *TDVİA*, (Ankara: TDV, 2002), 26:237.

2 Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: TTK, 1972), 204-205.

3 Alan Fisher, *Kırım Tatarları,* çev. Eşref B. Özbilen (İstanbul: Selenge, 2009), 46.

4 Fisher, *Kırım Tatarları,* 47.

Konu ve Kapsam

Kırım Hanlığı dönemindeki köle ve esir ticareti, saha araştırmacılarının dikkatini çekmiştir. Özellikle son yıllarda Kırım Hanlığı'ndan kalma birinci elden kaynaklardan olan ve on yedinci-on sekizinci yüzyıllar arasında Kırım'ın çeşitli kazalarında tutulan hukuki kayıtları içeren *Kırım Kadı Sicilleri*nde geçen kölelik davaları yerli ve yabancı kültür tarihçileri tarafından titizlikle incelenmektedir.[5]

---

5 *Kırım Kadı Sicilleri*ndeki kölelik kavramı ve terminoloji hakkında bkz. Sema Aktaş Sarı, "Erken Modern Dönemde Kırım Hanlığı'nda Kusurlu Köleler Üzerine Bir Değerlendirme," *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 8, s. 1 (2023); Hatice Bilici, "31 Numaralı Kırım Hanlığı Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021); Dilek Çelik, "67 A 90 Nolu ve 1017-1022 (1608-1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil ve Transkripsiyon)" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011); Maria Ivanics, "Enslavement, Slave Labour and The Treatment of Captives in the Crimean Khanate," *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, ed. Geza David and Pál Fodor (Leiden: Brill, 2007); Nuri Kavak, "Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008); Nuri Kavak, "Slavery and Slave Prices in the Crimean Khanate (According to Islamic Court Registers)," *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, s. 1 (2019); Şahin Kılınç, "17 Numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (H. 1084-1085/M. 1673-1674) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019); Mikhail Kizilov, "Slaves, Money Lenders, and Prisoner Guards: The Jews and the Trade in Slaves and Captives in the Crimean Khanate." *Journal of Jewish Studies* 58, no. 2 (2007); Zeynep Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat* (Ankara: TTK, 2010); Zeynep Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699)" (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2017); Zeynep Özdem Köse ve Faruk Söylemez, "Kırım Hanlığı'nda Kölelerin İstihdam Alanları (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)," *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 19, s. 1 (2020); Natalia Królikowska-Jedlińska, "Foreigners in Front of the Crimean Khan's Courts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, s. 16 (2017); Natalia Królikowska-Jedlińska, *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532-1774): With Special Reference to the Reign of Murad Giray (1678-1683)* (Leiden-Boston: Brill, 2019); Yücel Öztürk, "Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine," *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2, s. 2 (2020); Oleg Diyaveroviç Rustemov, "Prava Rabov i Usloviya ih Ocvobojdeniya v Krimskom Hanstve" *Zolotoordınskoe Obozrenie/Golden Horde Review* 10, no. 3 (2022); Fatma Şahin, "67 A 90 11 Numaralı Kırım Kadı Siciline Göre Kırım'da Kölelik," *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, s. 2 (2019); Ahmet Nezihi Turan, "Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar)," *bilig,* s. 48 (2009); Ahmet Türk, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik ve Köle Ticaretine Genel Bir Bakış," *Moştenirea Istorica a Tatarilor*, no. 2 (2012); Zübeyde Güneş Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti," *Karadeniz Araştırmaları*, s. 8 (2005); Fırat Yaşa, "67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt), 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat" (Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2014); Fırat Yaşa, "Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmed Ağa," *bilig,* s. 81 (2017); Fırat Yaşa, "Desperation,

Bu zengin külliyatta yer alan kölelikle ilgili terminoloji de döneme ait monografik çalışmalarda tespit edilmiştir.

Ancak Kırım Hanlığı resmî yazışmaları olarak adlandırılan *yarlık* (ferman) ve *hat*larda (resmî mektup) geçen kölelik kavramı ve terminolojisi hakkında kapsamlı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu nedenle söz konusu çalışma Kırım resmî yazışmalarında geçen kölelik kavramına ve belgelerde kullanılan terminolojiye odaklanmaktadır.

Bilindiği gibi Kırım Hanlığı'nın resmî yazı diliyle kaleme alınan *Kırım resmî yazışmaları*,[6] *Kırım Kadı Sicilleri* dışında, Hanlık döneminden kalma birinci elden kaynaklardır. Söz konusu belgeler Kırım Hanlığı'na ait, on beşinci-on sekizinci yüzyıllar arasında Kırım resmî yazışma geleneğiyle yazılmış diplomatik belgeler[7] olan *yarlık* ve *hatlar*[8] ile devlette özel kişilere verilen *tarhanlık*[9]

Hopelessness, and Suicide: An Initial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth-Century Crimean Society," *Turkish Historical Review*, no. 9 (2018); Fırat Yaşa, "Between Life and Death: Slaves and Violence in Crimean Society in the Last Quarter of 17th Century," *SUTAD,* s. 47 (2019); Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)* (Ankara: TTK, 2021); Fırat Yaşa, "Slaves Holding Slaves: Mükâtebe Contracts, Velâ and a Probate Inventory in the Seventeenth-Century Crimean Khanate," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 67, s. 1-2 (2024).

6 Kırım resmî yazışmaları, Türk *antroponimi* ve Türk ad verme geleneğini aydınlatma bakımından da zengin bir dil malzemesidir. Bu konu için bkz. Mehmet Arpacı, "Kırım Yarlıklarında Geçen Kişi Adları," *Türkbilig*, s. 42 (2021): 115-131.

7 Kırım Hanlığı diplomatika geleneği ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arpacı, "Kırım Hanlığı'nda Diplomatika Geleneği ve Gelişimi," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 64*,* s. 3 (2024). Kırım diplomatik belgelerinin içeriğinden tespit edilen merasim ve usuller için ayrıca bkz. Mehmet Arpacı ve A. Melek Özyetgin, "Kırım Hanlığında Saray Protokolü," *Karadeniz Araştırmaları* 16, s. 62 (2019): 190-212.

8 Çalışmada incelenen Kırım *yarlık* ve *hatları*, ilk olarak 1864 yılında St. Petersburg'da, Vasily V. Velyaminov-Zernov tarafından neşredilen diplomatik yazışmalardır. Bkz. Vasily V. Velyaminov-Zernov, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*, haz. A. Melek Özyetgin ve İlyas Kamalov (Ankara: TTK, 2009). Metinlerin taranmasında Atasoy tarafında 2017 yılında yayımlanan çalışmadan yararlanılmıştır. Bkz. Okan Faysal Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar (1520-1742 Kırım Tatarcasıyla Yarlıklar ve Mektuplar)* (Ankara: TDK, 2017).

9 Hanların, kişi ve kurumlara tanıdığı ve devlete karşı olan yükümlülüklerinden tuttuğu muafiyeti bildirdiği resmî belgeler *tarhanlık yarlıkları* olarak adlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Melek Özyetgin, "Altın Orda Hanlığının Resmî Yazışma Geleneği," *Orta Zaman: Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler* (Ankara: Ötüken, 2005), 20.

ve *soyurgal*[10] *yarlıklarıdır*.[11]

Çalışmada, söz konusu belgelerde bulunan kölelik terminolojisi tespit edilerek filolojik ve tarihsel bakış açısıyla incelenmiştir. Madde başı yapılarak incelenen kelimelerin kökeni hakkında bilgi verilmiş, bu kelimelerin hangi sahadan Tarihî Kırım Türkçesine geçtiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle Kırım sahasına has kölelik terminolojisi ile Osmanlı vasıtasıyla Kırım'a geçen terminolojinin Kırım resmî yazışmalarında nerede ve hangi anlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir. Bu çalışmada Kırım'ın kurumsal terminolojisini inceleyen dil, kültür ve tarih çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Kırım Resmî Yazışmalarında Geçen Kölelik Terminolojisi

1. Cāriye "parayla alınıp satılan kadın köle"

< Ar. cāriye "halayık, akçe ile satılıp alınan hizmetçi kız;[12] "cārīnin müennesi"[13] (< carī'den "cereyan eden, geçmekte olan").

Cāriye kelimesi Türk-İslam kültüründe çeşitli hukuki haklardan yoksun olan kadın köleler için kölelik terimlerinden biridir.[14]

*Kırım Kadı Sicilleri*nde kölelerin azat edildiğini veya alınıp satıldığını gösteren mahkeme kayıtlarında *cāriye*[15] terimine rastlanır. 1608-1613 tarihli *Bahçesaray Kazası Sicilleri*ne (1. cilt) ait 55 numaralı kayıt, kişinin babasından kalma erkek kölesinden *(memlūk)* doğan bir *memlūke cāriyenin* azat edildiğinin mahkeme tarafından tutulduğu kayıttır.[16] Söz konusu sicillerin 81 numaralı kaydı ise

---

10 Türk-Moğol devlet teşkilatında, devlette asker veya sivil olarak görev yapan kişilere başarılarının karşılığı olarak verilen emlak veya arazinin bildirildiği resmî belgeye *soyurgal yarlığı* denirdi. Bkz. Özyetgin, "Altın Orda Hanlığının," 26.

11 Çalışmada incelenen Kırım *tarhanlık* ve *soyurgal* yarlıkları A. Melek Özyetgin tarafından dil ve üslup özellikleri bakımından incelenmiş belgelerdir. Bkz. A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)* (Ankara: TDK, 1996), 112-129.

12 Şemseddîn Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, haz. P. Yavuzarslan (Ankara: TDK, 2015), 170.

13 Muallim Nâcî, *Lügat-ı Nâcî*, haz. A. Kartal (Ankara: TDK, 2009), 80.

14 Mehmet Âkif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, "Kölelik." *TDVİA* (Ankara: TDV, 2002), 26:237.

15 *Kırım Kadı Sicilleri*nde "yaşlı kadın köle için" *ḳart cāriye,* "genç kadın köle için" *ṣaġīre cāriye* ifadeleri kullanılmıştır. Bkz. Kavak, "Slavery and Slave Prices," 69 [1726-1728 tarihli *Bahçesaray Kazası Kadı Sicili* (53. cilt)].

16 Çelik, "67 A 90 Nolu," 55.

satın alınan *cāriyenin* kusurunun bulunduğu gerekçesiyle *cāriyenin* geri verilmesi ile ilgili açılan bir dava üzerinedir.[17] Bu kayıtlar, kölelerin hangilerinin hangi para birimiyle satıldığıyla ilgili önemli bilgiler de verir. *Kırım Kadı Sicilleri*nde *cāriyelerin* fiyatları hakkında ayrıntılı bilgiler de mevcuttur.[18]

Kırım resmî yazışmalarında ise *cāriye* kelimesi, Zernov neşriyatında Osmanlı Türkçesiyle yazılan iki belgeden biri olan özel bir mektupta geçer. Mektubu yazan kişinin, Süleymân Efendi adında ve Osmanlı'nın üst kademelerinde görev yapan Türk bir devlet adamı olduğu barizdir. 1633 tarihli olan bu belge, 1633-1634 Osmanlı-Leh Savaşı'nda Sadrazam Abaza Paşa (ö. 1634) komutasındaki Osmanlı ordusunun Kamaniçe Kalesi'ni kuşatması esnasında seferden söz konusu kişinin eşine yazılmıştır. İlgili belgede *cāriyeler,* Süleyman Efendi'nin selam gönderdiği saray kişileri arasında zikredilmiştir.[19]

2. Çora "genç erkek köle"

< T. çora "Türk-Moğol hanlıklarında saray görevlisi; erkek köle".

Çora kelimesi, Eski Türkçe metinlerde ünvan olarak görülen *çor*[20] terimine bağlanmaktadır.[21] Altın Orda Hanlığı döneminde *çora,* idari bölgeleri hanı temsilen yöneten kişilere verilen idari ve askerî bir ünvandır.[22] *Çora,* Çağatay Türkçesinde "hizmetkâr" anlamında mevcuttur.[23]

*Kırım Kadı Sicilleri*nde *çora*[24] "erkek köle" için kullanılan kölelik terimlerindendir.

---

17 Çelik, "67 A 90 Nolu," 66.

18 Bunun için bkz. Kılınç, "17 Numaralı Kırım Şer'iyye," 65-66 [1673-1674 tarihli *Bahçesaray Kazası Kadı Sicili* (17. cilt)] ile Kavak, "Slavery and Slave Prices," 67-68 [1698 tarihli *Karasu Kazası Kadı Sicili* (33. cilt)].

19 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 697-698.

20 Kelimenin Eski Türkçedeki kullanımları için bkz. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford, 1972), 427b-428a.

21 Mustafa Öner, "Or ~ Tor ~ Çor Sözleri Hakkında," *EÜ Türk Dili ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 7 (1993): 179-185; Ahmet Temir, *Yusuf Akçura* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987), 97.

22 İskandar Abdulloviç Abdullin ve öte., *Tatar Tĕlĕnĕn Aŋlatmalı Süzlĕgĕ III* (Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1981), 447.

23 Pavet de Courteille. *Dictionnaire turk-oriental: destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de bàber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâï* (Paris, 1870), 294.

24 *Kırım Kadı Sicilleri*ni inceleyen çalışmalarda *çora* kelimesinin terim anlamı, belgelerin içeriğinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Yaşa, çeşitli mahkeme kayıtlarından hareketle *çoranın* "cinsiyeti fark

Çora kelimesine, Türk-Moğol hanlıklarına ait on beşinci yüzyıl resmî belgelerinde rastlanmaktadır. Timurlu hükümdarı Ebû Saîd Küregen'in, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e gönderdiği 1468 tarihli bitikte *çora*[25] kelimesi, "saray hizmetkârı" anlamında kullanılan bir terimdir.[26] Yine Kazan Hanlığı hükümdarı İbrâhîm Han'a (salt. 1467-1479) ait bir yarlıkta *çora*, Cengiz Han'ın soyundan gelen sultanların hizmetkârı için kullanılmış bir ünvandır.[27]

Kırım resmî yazışmalarında ise *çora* kelimesi genel anlamda "erkek köleye" karşılık gelmektedir.

III. İslâm Gerey Han'ın (salt. 1644-1654) yakın kişisi ve veziri Muhammed Şâh Bey tarafından Rus çarı I. Aleksey'e gönderilen 1650 tarihli mektupta *çora,* adı geçen vezire ait erkek köleler için kullanılmıştır. Söz konusu belgeye göre barış döneminde Rusya'dan alınagelen iki yıllık hazinenin[28] Kırım'a ulaşıp

---

etmeksizin altı ve yedi yaşlarındaki çocuk köleye" ad olduğunu söyler. Bkz. Yaşa, "Desperation, Hopelessness, and Suicide," 202. Yaşa, bir başka çalışmasında *çorayı* "yedi yaş ile ergenlik çağının başlangıcı arasında olan köle" olarak tanımlar. Bkz. Yaşa, "Slaves Holding Slaves," 138. Özdem Köse, 1675-1676 tarihli *Bahçesaray Kazası Sicilleri*nde (21. cilt) geçen bir davada *çoranın* (çalışmasında *çura*) aynı zamanda *küçük ġulām* olarak ifade edilmesinden dolayı "çocuk erkek köle" için kullanılan bir terim olduğunu bildirir. Bkz. Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik," 30. Kılınç, 1673-1674 tarihli *Bahçesaray Kazası Kadı Sicilleri*ne (17. cilt) göre *çoranın* "henüz bıyığı terlememiş erkek çocuğunu" ifade ettiğini belirtir. Bkz. Kılınç, "17 Numaralı Kırım Şer'iyye," 65. Turan, *çora* ve *ġulām* kelimelerini "12-18 yaşlarında erkek" olarak tanımlar. Bkz. Turan, "Bahçesaray Köleleri," 247. Kavak ise kelimeyi *cura* biçiminde okuyarak anlamını "yaşlı Kazak köle" olarak vermiştir. Bkz. Kavak, "Slavery and Slave Prices," 61. Buna göre bir genel değerlendirme, *çora*nın "çocuk veya ergen erkek köle" etrafında birleştiğine, bağlama göre cinsiyet ve yaş sınırlarının kesinlik göstermediğine işaret edecektir. Bu örüntü prototip temelli bir kavramsal ağ şeklinde tasvir edilebilir; bkz. Eleanor Rosch, "Cognitive Representations of Semantic Categories," *Journal of Experimental Psychology: General* 104, s. 3 (1975): 192-233; Türkçe veriye uygulama için ayrıca bkz. Halil İskender, "The Interplay of Polysemy and Prototypes: A Prototype Theory Approach to the Turkish Polysemic –lIk Morpheme," *KMÜ EFAD*, s. 6 (2023): 56-76.

25 Kelime için ayrıca bkz. A. Melek Özyetgin, "Eski Türk Resmî Yazışma Geleneğine Dair, Timürlü Hükümdarı Ebū Sa'id Küregen'e Ait Uygur Harfli 1468 Tarihli Bir Bitik," *Orta Zaman: Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler* (Ankara: Ötüken, 2005), 81.

26 Özyetgin, "Eski Türk Resmî Yazışma," 74.

27 Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan,* 130.

28 Rus Çarlığı'ndan Kırım Hanlığı'na ayni ve nakdî olarak ödenen yıllık haraç ve hediyelerin içerikleri hakkında bkz. Mehmet Arpacı, "Tiyiş Defterlerine Göre Kırım Hanlığı'nda Devlet Ricali ve Kullanılan Terminoloji," *Dil Araştırmaları*, s. 33 (2023): 147-148.

teslim alındığı ve bu teslimat esnasında Tatar heyetinin baş sorumlusu olarak Muhammed Şâh Bey'in bulunduğu anlaşılmaktadır. Mektupta, Tatar heyetinde yer alan iki *çoranın* dört atla birlikte Rus topraklarına firar ettiği belirtilmiş, bu *çoraların* bulunması hâlinde Kırım'a iade edilmesi bizzat Rus çarına arz edilmiştir.[29] Söz konusu hadiseden hareketle *çoranın* en azından at kullanabilir yaşta olan, dolayısıyla çok küçük yaşta olmayan erkek köleyi ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Çora teriminin geçtiği bir diğer belge ise IV. Mehmed Gerey Han'ın Rus çarı I. Mihail'e gönderdiği 1642 tarihli yarlıktır. Söz konusu yarlıkta *çora* terimi, Kırım Hanlığı ile Rus Çarlığı arasındaki barış görüşmelerinin bir gereği olarak Rusya'ya fidyesiz olarak gönderilecek olan erkek köleleri ifade etmek için kullanılmıştır.[30] Ayrıca bkz. *düge* maddesi.

Kırım resmî yazışmalarındaki bilgiler, *çoranın* "genç veya yetişkin erkek köle, savaş esiri" anlamında kullanılan genel bir terim olduğunu gösterir.

3. Düge "genç kız köle"

< OT. tüge "kadın köle".[31]

Kelime Türk dilinin tarihî yazı dillerinde ilk olarak Orta Türkçede, Memlûk Kıpçak sahası eserlerinden *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*'de "kadın köle" anlamında *tüge* biçiminde mevcuttur.[32] Kelimenin Eski Türkçede "yarı yetişkin sığır, düve" anlamına gelen *tüke* kelimesine dayandığı kuvvetle muhtemeldir.[33]

*Kırım Kadı Sicilleri*nde *düge*[34] "genç kız köle" anlamında, kölelikle ilgili davalarda sıklıkla geçmektedir.[35]

---

29 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga,* 419.

30 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga,* 297-299.

31 Hendrik Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle Turkic,* ed. M. Weeden (Leiden-Boston: Brill, 2023), 360.

32 *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, haz. Recep Toparlı, Sadi Çöğenli ve Nevzat H. Yanık (Ankara: TDK, 2000), 34b/7.

33 Clauson, *An Etymological Dictionary,* 478b.

34 Kizilov, kelimenin Kırım sahasında *difka* biçiminde yaygınlıkla kullanıldığını belirterek bu terimin Rusça ve Ukraynacadaki kelimelerin bozulmuş biçimi olduğunu bildirir. Bkz. Kizilov, "Slaves, Money Lenders," 196. Kelime Dankoff tarafından neşredilen *Evliya Çelebi Sözlüğü*'nde "Slav kızı" olarak anlamlandırılmış ve *defke/devke* biçiminde okunmuştur. Bkz. Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, haz. Mehmet Ölmez, çev. Semih Tezcan (İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları, 2004), 114.

35 Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik," 34.

1683-1684 tarihli *Karasu Kazası Kadı Sicilleri*nde (25. cilt), satın alınan *dügenin* istenen milliyette olmaması nedeniyle mahkemeye başvuru yapıldığı ve kişinin iadesinin talep edildiği ile ilgili bir dava mevcuttur.[36] 1673-1674 tarihli *Bahçesaray Kazası Kadı Sicilleri*ne (17. cilt) ait bir kayıt henüz satın alınan *dügenin* kusurlu, hastalıklı olduğu gerekçesiyle davacının iade talebi üzerinedir.[37] Aynı tarihli diğer bir mahkeme kaydında ise *dügelerin* başka bir kişiye hibe edildiğiyle ilgili bir durum söz konusudur.[38]

*Kırım Kadı Sicilleri*nde, diğer köle türlerinde olduğu gibi *dügelerin*[39] fiyatları hakkında da ayrıntılı bilgilere rastlanır.[40]

Kırım resmî yazışmalarında *düge*, "kız köle" anlamında görülür. Kırım hanı IV. Mehmed Gerey Han'ın Rus çarı I. Mihail'e gönderdiği 1642 tarihli yarlıkta, *düge*[41] Rus bölgesinden ele geçirilmiş genç kadın savaş esiri anlamında kullanılmıştır.

Belgenin içeriğinden Bahadır Gerey Han (salt. 1637-1641) döneminden sonra henüz tahta çıkan IV. Mehmed Gerey Han'ın kötü durumda olan Kırım-Rus ilişkilerini düzeltmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kırım hanı, huzura alınan Rus elçilerinin tüm itirazlarına rağmen barış antlaşması teklifi olarak bir *ʿahd-nāme-i hümāyūn* hazırlamış ve bu belgeyi itimat nişanesi olan *altun payşa* ile birlikte Çar I. Mihail'e göndermiştir. Buna göre barış döneminde Rusya'dan yıllık olarak talep edilen hazine ve hediyelerin eksiksiz ve düzenli bir şekilde gelmesi durumunda Kırım hanının barışa hazır olduğu bildirilmiştir. İyi niyet göstergesi olarak ise savaş zamanında ele geçirilen Rus savaş esirlerinin fidyesiz verileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte Or adlı mahalde teslim edilmek üzere iki *düge* "kız köle" ile iki *çoranın* "erkek köle" hazır bulundurulduğu yazılmıştır.[42]

---

36 Aktaş Sarı, "Erken Modern Dönemde Kırım," 143.

37 Aktaş Sarı, "Erken Modern Dönemde Kırım," 150.

38 Kılınç, "17 Numaralı Kırım Şer'iyye," 134.

39 Kelime, saha araştırmacıları tarafından *difka/divka/devka* (Kizilov, "Slaves, Money Lenders," 196), *defke/devke* (Aktaş Sarı, "Erken Modern Dönemde Kırım," 143; Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 114; Kılınç, "17 Numaralı Kırım Şer'iyye," 63), *döke* (Kavak, "Kırım'ın Karasu Kazası," 220), *düke* (Çelik, "67 A 90 Nolu," 415; Kavak, "Slavery and Slave Prices," 67) ve *duke* (Yaşa, "67 A 90 Numaralı," 64) biçimleriyle de okunmuştur.

40 Kavak, "Kırım'ın Karasu Kazası," 221; Kavak, "Slavery and Slave Prices," 67-68.

41 Krş. *devke* Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 299.

42 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 297-299.

Kırım resmî yazışmalarında *düge* teriminin, genç erkek köleyi ifade eden *çora* kelimesinin karşı cinsteki karşılığı olarak "genç kız köle" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4. Ḳaravaş "cariye"

< ET. ḳara baş "erkek veya dişi köle".[43]

Kelimenin Eski Türkçede "avam, sıradan insanlar" anlamına gelen *ḳara*[44] ile *baş*[45] kelimelerinin birleşiminden oluştuğu görülür. Eski Uygur ve Karahanlı sahasında *ḳara baş*, "erkek veya kadın köle" için kullanılan genel bir ifadedir.[46] Orta Türkçe dönemine ait metinlerde kelimenin anlamı daralmış ve kelime "hizmetçi kız, cariye" için kullanılmıştır.[47] Bu dönem metinlerinde kelime *ḳarabaş*[48] ve *ḳaravaş*[49] biçimleriyle görülür.[50]

Kırım resmî yazışmalarında *ḳaravaş*[51] kelimesine, Hanlık'a ait erken tarihli bir belgede rastlanır. Kırım Hanlığı'nın kurucusu olan I. Hacı Gerey Han'ın Hakîm Yahyâ'ya gönderdiği 1453 tarihli yarlıkta *ḳaravaş* terimi "cariye" anlamında geçer.

1453 tarihli I. Hacı Gerey Han Yarlığı'nda Hakîm Yahyâ adlı kişiye *tarḫan* ünvanı verilerek bu kişinin, toprağı olan her vatandaşın yapmakla yükümlü olduğu ayni ve nakdî ödemelerden muaf tutulduğu belirtilmiştir. Ayrıca Hakîm Yahyâ'nın *ḳul* "erkek köle" ve *ḳaravaş* "cariye" alıp satması hâlinde bu kişiden damga, gümrük ve kantar vergisi gibi ödemelerin alınmayacağı Kırk Yer'deki vali ve diğer idarecilere bildirilmiştir.[52]

---

43 Wilkens, J. *Handwörterbuch des Altuigurischen*. (Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021), 334.

44 Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen*, 333.

45 Clauson, *An Etymological Dictionary,* 375a.

46 Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin),* haz. Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu (Ankara: TDK, 2014), 543/433; Wilkens, *Handwörterbuch des Altuigurischen*, 334.

47 Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle,* 238.

48 *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türkî,* 34b/6.

49 Mustafa Argunşah ve Galip Güner, *Codex Cumanicus* (İstanbul: Kesit, 2015), I 45b/25.

50 Ayrıca bkz. Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan,* 191.

51 *Kırım Kadı Sicilleri*nde *ḳaravaş* terimi mevcut değildir. Bkz. Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik," 29-37; Yaşa, "Slaves Holding Slaves," 137-142.

52 Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan,* 113.

5. Ḳazaḳ "erkek köle"

< T. ḳazaḳ "haydut; gezgin soyguncu".[53]

Ḳazaḳ[54] kelimesi Türk dilinin tarihî metinlerinde ilk olarak Orta Türkçe döneminde, Memlûk Kıpçak sahası eserlerinden TA'da "evsiz barksız" anlamında görülür.[55] Kelime Çağatay Türkçesinde "başıboş, maceracı, maceraperest"[56] anlamları dışında "hanın yanında sefere katılan silah arkadaşları" olarak da kullanılmıştır.[57]

*Kırım Kadı Sicilleri*nde *ḳazaḳ*,[58] etnik kökenine bakılmaksızın "erkek köle"[59] anlamında sıkça geçen kölelik terimleri arasındadır.[60] Bu belgelerde *ḳazaḳ*[61] diye tabir edilen erkek kölelerin isimleriyle birlikte kaydedilmeleri bu tanımı kesinleştirmektedir.[62] 1608-1613 tarihli *Bahçesaray Kazası Sicilleri*nde (1. cilt)

---

53 Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen III* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1967), 1479.

54 *Ḳazaḳ* kelimesi Osmanlı, Kırım, Rus ve Leh coğrafyasında "başıboş, haydut" ve "bir devlet adına sınır muhafızlığını üstlenen gezginci asker" anlamında da kullanılmıştır. Bunun için bkz. Joo-Yup Lee, *Qazaqlïq, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs: State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia* (Studies in Persian Cultural History: 8), ed. Charles Melville, Gabrielle van den Berg and Sunil Sharma (Leiden-Boston: Brill, 2016), 41-50; Öztürk, "Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu," 569-571.

55 *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türkî,* 26b/6.

56 Courteille, *Dictionnaire turk-oriental,* 404.

57 Zahîrüddîn Muhammed Bâbur Mîrzâ, *Bâburnâme*, haz. Wheeler M. Thackston, ed. Şinasi Tekin ve Gönül A. Tekin (Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1993), 39a.

58 Kizilov, Kırım sahasında Slav bölgesinden ele geçirilen erkek kölelerin *ḳazaḳ* ve *sarı İvan* gibi genel ifadelerle tabir edilebildiğini bildirir. Bkz. Kizilov, "Slaves, Money Lenders," 196.

59 *Ḳazaḳ* kelimesinin Kırım sahası dışında, Kafkasya bölgesinde de "erkek köle" için kullanılan bir terim anlama sahip olduğu görülür. Bkz. Lee, *Qazaqlïq, or Ambitious Brigandage*, 44.

60 Królikowska-Jedlińska*, Law and division of power*, 74; Öztürk, "Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu, 553; Yaşa, "Desperation, Hopelessness, and Suicide," 201.

61 *Kırım Kadı Sicilleri*nde *ḳazaklar,* "Macar, Nemçe, Rus, Acem, Gürcü, Boğdanlı, Leh" gibi etnik kökenleriyle de kayda geçirilmişlerdir. Bkz. Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik," 32-33.

62 *Kırım Kadı Sicilleri*nde "Vasil (Vasiliy), İvan" gibi Slav isimli *ḳazaḳlarla* birlikte "Behram, Devlet Geldi, Yusuf, Keyvan" gibi Türk-İslam coğrafyasında kullanılan isimlere sahip *ḳazaḳların* adı da geçer. Bkz. Çelik, "67 A 90 Nolu," 64, 154; Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik," 32; Yaşa, "67 A 90 Numaralı," 28.

ḳazaḳların fiyatları hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur.[63] 1651-1652 tarihli *Bahçesaray Kazası Sicilleri*nde (4. cilt) ise *ḳazaḳların* alım satımları hakkında çeşitli dava kayıtları vardır.[64]

Kırım resmî yazışmalarında *ḳazaḳ* kelimesi, günümüz Ukrayna bölgesinde yaşayan millet adı dışında genel anlamda "erkek köle" için kullanılan özel bir kölelik terimidir.

Kırım hanı IV. Mehmed Gerey Han'ın 1642 tarihli yarlığında *ḳazaḳ*, Rus bölgesinden ele geçirilmiş erkek savaş esiri anlamında kullanılmıştır. Belgeye göre, Ruslarla yeniden barış antlaşması imzalanmasına ön ayak olması için fidyesiz olarak beş *ḳazaḳ* Rus elçi heyetine Bahçesaray'da teslim edilmiştir.[65]

I. Bahâdır Gerey Han'ın yakın kişisi ve veziri Cân Temür Bey'in mektubunda ise "kadın köle" için *marya*, "erkek köle" için *ḳazaḳ* terimi kullanılmıştır.[66] Ayrıca bkz. *marya* maddesi.

6. Ḳul "erkek köle"

< ET. ḳul "erkek köle".[67]

Eski Türkçe dönemine ait metinler, Türk sosyal hayatında İslamiyet öncesinde de kölelik kavramının olduğunu gösterir. Köktürkçe metinlerde (sekizinci yüzyıl) "erkek köle" için *ḳul*, "kadın köle" için ise *küŋ* ifadesi mevcuttur.[68] Özellikle on üçüncü yüzyıl itibarıyla yazılan Türkçe metinlerde *ḳul* kelimesi, anlam genişlemesine uğrayarak cinsiyete bakılmaksızın "genel anlamda köleye" de karşılık gelir.[69]

Kırım sahasında *ḳul*[70] kelimesi, "köle" anlamı dışında,[71] "hanın hizmeti ve himayesi altındaki kişileri" ifade ederek devletin saray teşkilatına mahsus bir

---

63 Çelik, "67 A 90 Nolu," 154.

64 Yaşa, "67 A 90 Numaralı," 128, 143.

65 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 298-299.

66 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 280.

67 Clauson, *An Etymological Dictionary,* 615a.

68 Clauson, *An Etymological Dictionary,* 615a.

69 Boeschoten, *A Dictionary of Early Middle,* 262.

70 *Kırım Kadı Sicilleri*nde, "erkek köle" için yaygın olarak *ġulām* terimi kullanılmıştır. Bkz. Çelik, "67 A 90 Nolu," 79; Kavak, "Slavery and Slave Prices," 67; Królikowska-Jedlińska*, Law and division of power*, 277; Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik," 30. İlgili metinlerde "genç erkek" köle için ise *ġulāmçe* terimi geçmektedir. Bkz. Turan, "Bahçesaray Köleleri," 247.

71 Królikowska-Jedlińska, "Foreigners in Front of the Crimean," 277.

terim anlam da kazanmıştır. Kırım kroniklerinden *Târih-i Sâhib Giray Han*'da, Kırım hanı I. Sâhib Gerey'in (salt. 1532-1551) zimmetindeki mal ve mülkün bilgisinin verildiği kısımda eserin yazarı Remmâl Hoca, hana ait 3000 *ḳul* olduğunu söyler.[72]

Kırım resmî yazışmalarında ise *ḳul* kelimesi iki farklı anlamda geçer.

Ḳul kelimesinin belgelerdeki birinci anlamı "erkek köledir". I. Hacı Gerey Han'ın 1453 tarihli yarlığında "cariye" anlamındaki *ḳaravaş* kelimesiyle birlikte metinde geçmektedir.[73] Bkz. *ḳaravaş* maddesi.

Kelimenin ikinci anlamı ise "hanın hizmetinde bulunan asker ve sivil hizmetlidir".[74] Kırım Hanlığı'nda barış döneminde Rus Çarlığı'ndan yıllık olarak alınan *tiyiş*[75] adı verilen ayni ve nakdî ödemelerin kimlere ne miktarda yapılacağının ayrıntılı listesinin bulunduğu *tiyiş defterlerinde ḳul* terimine rastlanır. I. Bahâdır Gerey Han dönemine ait 1638 tarihli *defterde ḳul*, "hanın saray erkânı" için kullanılmıştır.[76]

IV. Mehmed Gerey Han'ın Rus çarı I. Aleksey'e gönderdiği 1661 tarihli yarlıkta ise *ḳul*, "orduda görev alan hizmetkârları" ifade etmiştir.[77]

Ḳul terimi, Kırım sahasında farklı kelimelerle kelime grubu oluşturup yeni terimler de teşkil etmiştir. Buna göre Kırım devlet teşkilatında hanın baş

---

72 Ivanics, "Enslavement, Slave Labour," 196; Özalp Gökbilgin. *Tārīḫ-i Ṣaḥib Giray Ḫān* (Ankara: Baylan Matbaası, 1973), 138.

73 Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan,* 113.

74 Osmanlı devlet teşkilatında tesis edilen ve sonrasında Kırım Hanlığı idari yapısında da görülmeye başlayan *ḳapıḳulu* terimi ise ayrı bir gruba işaret eder. Bu terim, Osmanlı'da ve Kırım'da sosyal hayatta alınıp satılan kölelerden farklı olarak "sultan veya hana doğrudan bağlı özel muhafızlar" için kullanılan ayrı bir zümreyi teşkil etmiştir. Osmanlı ve Kırım'daki *ḳapıḳulu* teşkilatı için bkz. Conermann, Stephan ve Gül Şen, "Slavery is Not Slavery: On Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire, Introduction," *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire,* haz. Stephan Conermann ve Gül Şen (Göttingen: V&R Unipress, 2020): 17; Halil İnalcık, "III. İslam Giray," *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700,* haz. E. Yalçın (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2017), 210; Rustemov, "Prava Rabov i Usloviya," 720; V. D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge, 2016), 260.

75 Kırım Hanlığı'na ait *tiyiş defterleri* ve içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arpacı, "Tiyiş Defterlerine Göre," 131-152.

76 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 234.

77 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 498.

bürokratları veya diplomatları olan yakın kişiler için *ḫāṣṣa ḳulı*[78] ve *ėşik ḳulı*[79] gibi özel terimler kullanılmıştır.[80] *Ḳapu ḳulı* ise hana doğrudan bağlı özel tüfekli birlikleri tanımlayan askerî bir terimdir.[81]

7. Marya "kadın köle"

< Slav. Mariya "kadın ismi"

Kelimenin Slav dillerinde yaygın bir kadın ismi olması nedeniyle Kırım bölgesinde kadın köleleri ifade eden özel bir anlam kazandığı görülmektedir.

Kırım sahasında *marya*, *Kırım Kadı Sicilleri*nde[82] de görüldüğü üzere "kadın köle" anlamındaki *cāriye* terimine eş anlamlı olarak kullanılmıştır.[83]

Kırım resmî yazışmalarında da *marya*, "kadın köleyi" ifade eder. Belgelerde *marya,* genel anlamda erkek köle anlamında kullanılan *ḳazaḳ* terimiyle birlikte geçer.[84]

Kırım Hanlığı'nda, I. Bahâdır Gerey Han'ın yakın kişisi ve veziri Cân Temür Bey tarafından Rus çarı I. Mihail'e gönderilen 1640 tarihli mektupta, Kırım sarayında ileri gelenlerden olduğu anlaşılan Mehmed Sûfî adlı kişinin oğlu Abdurrahîm'in Don boyunda tutsak alınıp Moskova'ya götürüldüğü, söz konusu kişinin iadesine karşılık Kırım'dan talep edilen *ḳazaḳ* ve *maryanın* Rus-

---

78 II. Gâzî Gerey Han'ın Rus devlet adamı Baris'e gönderdiği 1592 tarihli yarlık için bkz. Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 97.

79 I. Bahâdır Gerey Han'ın Rus çarı I. Mihail'e gönderdiği 1638 tarihli yarlık için bkz. Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 235.

80 Bu tür birleşik ünvanların öbek içinde kelime gibi davranıyor olmaları ve kelime-içi/öbek-içi sınırları hakkındaki kuramsal tartışmalar için bkz. Tacettin Turgay, "Lexicalism at Interfaces," *Zemin,* s. 4 (2022): 184-186.

81 III. İslâm Gerey Han'ın Rus çarı I. Aleksey'e gönderdiği 1646 tarihli yarlık için bkz. Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 366.

82 Kırım Hanlığı dönemindeki kölelik kavramını inceleyen monografik çalışmaların bir kısmı, *Kırım Kadı Sicilleri*nde geçen davalarda *marya* teriminin çoğunlukla Leh ve Rus bölgesinden temin edilen Slav köleler için kullanıldığına işaret etmiştir. Bkz. Kizilov, "Slaves, Money Lenders," 196; Królikowska-Jedlińska, "Foreigners in Front of the Crimean," 277.

83 Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik," 33-34; Yaşa, "Desperation, Hopelessness, and Suicide," 202.

84 Bu örnekteki türden anlam genişlemesi, mecazî aktarım ve anlam ayrışması olgularının filolojik açıdan nasıl irdelenebileceğine dair bir çerçeve için bkz. Helga Anetshofer, "How are Turkish ‹yapağı› 'raw wool,' ‹yapalak› 'owl,' and ‹lapa lapa kar yağ-› 'to snow in thick flakes' related?," *Zemin*, s. 3 (2022): 33-35.

ya'ya verileceği bildirilmiştir. Buna göre Rusya'dan yıllık olarak gelen hazine ve hediyelerin alındığı teslimat bölgesinde adı geçen takasın yapılabileceği Rus çarına tebliğ edilmiştir.[85]

Marya kelimesinin Slavlar arasında (<Slav. Mariya) yaygın bir isim olması nedeniyle Kırım sahasında kadın köleyi ifade eden *cāriye* terimine eş anlamlı olarak kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir.

8. Tarḫan "kölelikten azat edilen kişi"

< ET. tarḫān "Eski Türklerde kullanılan bir ünvan"

Türk dilinin tarihî dönemlerinde kelime ilk olarak Eski Türkçede *tarḫan* biçiminde, "yöneticilere verilen bir soyluluk ünvanı" anlamında görülür.[86]

Eski Türkçede yalnızca devlet yöneticilerine verilen bir soyluluk ünvanı olarak kullanılan kelime, Orta Moğolcaya *darḫan* biçimiyle geçmiştir. Erken dönem Moğol sosyal yapısında (on birinci-on üçüncü yüzyıllar) *darḫan* terimi, "azat edilmiş köle" anlamıyla kullanılmıştır.[87] Orta Moğolcada *darḫan*, Moğol idari teşkilatında[88] vergilerden muaf tutulan kişilere verilen özel bir ünvana işaret ederek yeni bir terim anlam kazanmıştır.[89]

*Kırım Kadı Sicilleri*nde *tarḫan*, erken dönem Moğol sosyal yapısındaki anlama paralel olarak "kölelikten azat edilmiş kişi" anlamında görülür.[90]

Kırım resmî yazışmalarında ise *tarḫan* terimi iki farklı anlama işaret etmektedir. Bunların ilki Altın Orda Hanlığı döneminde olduğu gibi han tarafından çeşitli vergilerden muaf tutulan kişilere verilen bir ünvandır. I. Hacı Gerey

---

85 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 280.

86 Clauson, *An Etymological Dictionary*, 539b.

87 Boris Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*. çev. Abdülkadir İnan (Ankara: TTK, 1995), 175.

88 Moğol idari teşkilatında önemli yer tutan toprak sistemiyle onunla ilgili terminolojinin Kırım Hanlığı'ndaki izleri hakkında bkz. Mehmet Arpacı ve Halil İskender, "The Evolution of Land System Terminology in the Crimean Khanate: From Chinggisian Roots to Ottoman Influences," *bilig*, s. 115 (2025): 85-109.

89 Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen II* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1965), 879. Bu terimin Türk kültür tarihi içindeki yeri ve leksik-semantik gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arpacı, "Kırım Hanlığı'na Ait Resmî Yazışmalardaki (16.-18. Yüzyıllar) İdari, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Terimler (Zernov Neşriyatına Göre)," (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2023), 112-114.

90 Özdem Köse, "Kırım Hanlığı'nda Kölelik," 36; Yaşa, "Slaves Holding Slaves," 138-139.

Han'ın Hakîm Yahyâ'ya tebliğ ettiği 1453 tarihli yarlıkta, adı geçen kişiye *tarḫan* ünvanının verilerek devlete ödemesi gereken tüm sivil ve askerî vergilerle toprak sahibi kişilerin devlete olan tüm sorumluluklarından muaf tutulduğu bildirilmiştir.[91]

Tarḫan teriminin Kırım resmî yazışmalarında geçen ikinci anlamı ise "esirlikten azat edilen kişidir".

Kırım hanı Cânıbek Gerey Han tarafından Rus çarı I. Mihail'e gönderilen 1634 tarihli yarlıkta Kırım-Rus ilişkilerinin tıkanma noktasında olduğu ve bunun aşılması için Kırım'da tutsak durumunda olan Rus kişilerin bir kısmının serbest bırakılıp Rus elçi heyetiyle Moskova'ya gönderileceği belirtilmiştir. Söz konusu yarlıkta esirlikten azat edilen bu kişiler *tarḫan* olarak ifade edilmiştir.[92]

I. Selim Gerey Han'ın, dönemin Rus çarları V. İvan ile I. Petro'ya gönderdiği 1686 tarihli yarlıkta *tarḫan*, Rus elçisiyle Moskova'ya gönderilen savaş esirliğinden azat edilmiş kişileri ifade eder.[93] Aynı hana ait 1686 tarihli başka bir yarlıkta ise Osmanlı tarafından İstanbul'da alıkonulan Rus temsilcilerin serbest bırakıldığı ve Rus elçi heyetiyle birlikte Moskova'ya gönderilmek üzere yola çıkarıldığı anlaşılıyor. Belgede serbest bırakılan söz konusu Rus temsilcileri için *āzād tarḫan* tabiri kullanılmıştır.[94]

Sonuç

Kırım Hanlığı döneminden kalma resmî yazışmalarda kölelik ile doğrudan ilgili sekiz terim tespit edilmiştir: *cāriye, çora, düge, ḳaravaş, ḳazaḳ, ḳul, marya* ve *tarḫan*.

Kırım resmî yazışmalarında erkek köle için *çora, ḳazaḳ* ve *ḳul* terimleri kullanılmıştır. Bu terimlerin Türk-İslam coğrafyasında yaygın olarak kullanıldığı görülür. *Ḳazaḳ* kelimesi, Türk dilinde "başıboş, haydut; devlet için sınır muhafızlığı görevinde kullanılan gezginci asker" dışında "erkek köle" için kullanılan genel bir terim anlamı da kazanmıştır. *Çora* kelimesi ise yalnızca "genç erkek köle"ye işaret eden özel bir kölelik terimidir.

Belgelerde kadın köle için ise *cāriye, düge, ḳaravaş* ve *marya* terimleri mevcuttur. *Ḳaravaş* kelimesi, taranan metinlerde yalnızca on beşinci yüzyıla ait erken

---

91 Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan,* 113-114.

92 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 179.

93 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 676.

94 Atasoy, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga*, 678.

dönemli bir belgede mevcuttur. *Marya* kelimesinin ise Slav coğrafyasında yaygın olarak görülen bir kadın ismi olması nedeniyle ilkin "Slav kökenli cariye," sonrasında anlam genişlemesine uğrayarak "genel anlamda kadın köle, cariye" olarak kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir. *Düge* kelimesi ise belgelerde "genç kız köle" anlamındadır.

Kırım resmî yazışmalarında *tarḫan,* "devlete ait yükümlülüklerinden muaf tutulmuş önemli kişi" anlamı dışında "kölelikten azat edilmiş kişi" için kullanılan özel bir terimdir. Kırım sahasındaki bu anlamın, on birinci-on üçüncü yüzyıllarda Moğolcada kullanılan *darḫan* kelimesinde de bulunması dikkate değerdir.

Kısaltmalar

Ar. : Arapça
bkz. : bakınız
ET : Eski Türkçe
krş. : karşılaştırınız
OT : Orta Türkçe
Slav. : Slavca
T : Türkçe
TA : Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

Kaynaklar

Abdullin, İskandar Abdulloviç, S. B. Vahitova, F. M. Gaziova, L. R. Gaynova, F. E. Haniyev, M. G. Mehemmedeiyev, Ş. S. Hanbikova ve P. G. Ehmet'yanov. *Tatar Tělěněn Aŋlatmalı Süzlěgě III*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1981.

Aktaş Sarı, Sema. "Erken Modern Dönemde Kırım Hanlığı'nda Kusurlu Köleler Üzerine Bir Değerlendirme." *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 8, s. 1 (2023): 137-164.

Anetshofer, Helga. "How are Turkish ‹yapağı› 'raw wool,' ‹yapalak› 'owl,' and ‹lapa lapa kar yağ-› 'to snow in thick flakes' related?" *Zemin*, s. 3 (2022): 24-47.

Argunşah, Mustafa ve Galip Güner. *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit, 2015.

Arpacı, Mehmet. "Kırım Hanlığı'na Ait Resmî Yazışmalardaki (16.-18. Yüzyıllar) İdari, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Terimler (Zernov Neşriyatına Göre)." Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2023.

____. "Kırım Hanlığı'nda Diplomatika Geleneği ve Gelişimi." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 64, s. 3 (2024): 587-610.

____. "Kırım Yarlıklarında Geçen Kişi Adları." *Türkbilig*. s. 42 (2021): 115-131.

____. "Tiyiş Defterlerine Göre Kırım Hanlığı'nda Devlet Ricali ve Kullanılan Terminoloji." *Dil Araştırmaları*, s. 33 (2023): 131-152.

Arpacı, Mehmet ve A. Melek Özyetgin. "Kırım Hanlığında Saray Protokolü." *Karadeniz Araştırmaları*, c. 16, s. 62 (2019): 190-212.

Arpacı, Mehmet ve Halil İskender. "The Evolution of Land System Terminology in the Crimean Khanate: From Chinggisian Roots to Ottoman Influences." *bilig*, s. 115 (2025): 85-109.

Atasoy, Okan Faysal. *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar (1520-1742 Kırım Tatarcasıyla Yarlıklar ve Mektuplar) (1. Cilt Metin, II. Cilt Dizin)*. Ankara: TDK, 2017.

Aydın, Mehmet Âkif ve Muhammed Hamîdullah. "Kölelik." *TDVİA*. c. 26. Ankara: TDV, 2002.

Bilici, Hatice. "31 Numaralı Kırım Hanlığı Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2021.

Boeschoten, Hendrik. *A Dictionary of Early Middle Turkic*. Hazırlayan M. Weeden. Leiden-Boston: Brill, 2023.

Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press, 1972.

Conermann, Stephan ve Gül Şen. "Slavery is Not Slavery: On Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire, Introduction". *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire,* hazırlayanlar Stephan Conermann ve Gül Şen, 11-17. Göttingen: V&R Unipress, 2020.

Çelik, Dilek. "67 A 90 Nolu ve 1017-1022 (1608-1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil ve Transkripsiyon)." Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2011.

Dankoff, Robert. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. Yayımlayan Mehmet Ölmez, Çeviren Semih Tezcan. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları, 2004.

Doerfer, Gerhard. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1965.

_____. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen III*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1967.

Engin, Nihat. "Osmanlılar'da Kölelik." *TDVİA*. c. 26. Ankara: TDV, 2002.

Fisher, Alan. *Kırım Tatarları*. Çeviren Eşref B. Özbilen. İstanbul: Selenge, 2009.

Gökbilgin, Özalp. *Tāriḫ-i Ṣaḥib Giray Ḫān*. Ankara: Baylan Matbaası, 1973.

İnalcık, Halil. "III. İslam Giray." *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700,* haz. E. Yalçın, 207-211. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2017.

İskender, Halil. "The Interplay of Polysemy and Prototypes: A Prototype Theory Approach to the Turkish Polysemic –lIk Morpheme." *KMÜ EFAD,* s. 6 (2023): 56–76.

Ivanics, Maria. "Enslavement, Slave Labour and The Treatment of Captives in the Crimean Khanate." *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, hazırlayanlar Geza David ve Pál Fodor, 193-219. Leiden: Brill, 2007.

Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Hazırlayanlar Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, Ankara: TDK, 2014.

Kavak, Nuri, "Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)." Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2008.

____. "Slavery and Slave Prices in the Crimean Khanate (According to Islamic Court Registers)." *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, s. 1 (2019): 59-72.

Kılınç, Şahin, "17 Numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (H. 1084-1085/M. 1673-1674) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2019.

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî. Hazırlayanlar Recep Toparlı, Sadi Çöğenli ve Nevzat H. Yanık. Ankara: TDK, 2000.

Kizilov, Mikhail. "Slaves, Money Lenders, and Prisoner Guards: The Jews and the Trade in Slaves and Captives in the Crimean Khanate." *Journal of Jewish Studies,* c. 58, s. 2 (2007): 189-210.

Królikowska-Jedlińska, Natalia. "Foreigners in Front of the Crimean Khan's Courts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries." *Uluslararası Suçlar ve Tarih,* s. 16 (2017): 139-154.

Królikowska-Jedlińska, Natalia. *Law and division of power in the Crimean Khanate (1532-1774): with special reference to the reign of Murad Giray (1678-1683)*. Leiden-Boston: Brill, 2019.

Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: TTK, 1972.

Lee, Joo-Yup. *Qazaqlïq, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs: State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia* (Studies in Persian Cultural History: 8). Edited by Charles Melville, Gabrielle van den Berg and Sunil Sharma. Leiden-Boston: Brill, 2016.

Muallim Nâcî. *Lügat-ı Nâcî*. Hazırlayan A. Kartal. Ankara: TDK, 2009.

Öner, Mustafa. "Or ~ Tor ~ Çor Sözleri Hakkında". *EÜ Türk Dili ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 7 (1993): 179-185.

Özdem, Zeynep. *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*. Ankara: TTK, 2010.

Özdem Köse, Zeynep. "Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699)." Doktora Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2017.

____ ve Faruk Söylemez. "Kırım Hanlığı'nda Kölelerin İstihdam Alanları (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)". *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* c. 19, s. 1 (2020): 139-157.

Öztürk, Yücel. "Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine". *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, c. 2, s. 2 (2020): 550-573.

Özyetgin, Ayşe Melek. *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK, 1996.

____. "Altın Orda Hanlığının Resmî Yazışma Geleneği." *Orta Zaman: Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, 11-36, Ankara: Ötüken, 2005.

____. Eski Türk Resmî Yazışma Geleneğine Dair, Timürlü Hükümdarı Ebū Sa'id Küregen'e Ait Uygur Harfli 1468 Tarihli Bir Bitik. *Orta Zaman: Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, 59-90, Ankara: Ötüken, 2005.

Pavet de Courteille. *Dictionnaire turk-oriental: destiné principalement à faciliter la lecture des ouvrages de bàber, d'Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâï*. Paris, 1870.

Rosch, Eleanor. "Cognitive Representations of Semantic Categories." *Journal of Experimental Psychology: General* 104, s. 3 (1975): 192–233.

Rustemov, Oleg Diyaveroviç. "Prava Rabov i Usloviya ih Ocvobojdeniya v Krimskom Hanstve." *Zolotoordınskoe Obozrenie/Golden Horde Review*, c. 10, s. 3 (2022): 715-727.

Temir, Ahmet. *Yusuf Akçura*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

Turan, Ahmet Nezihi. "Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar)." *bilig,* s. 48 (2009): 241-254.

Turgay, Tacettin. "Lexicalism at Interfaces." *Zemin*, s. 4 (2022): 182-215.

Smirnov, V. D. *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*. Çeviren Ahsen Batur. İstanbul: Selenge, 2016.

Şahin, Fatma, "67 A 90 11 Numaralı Kırım Kadı Siciline Göre Kırım'da Kölelik." *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 4, s. 2 (2019): 665-675.

Şemseddîn Sâmî. *Kamus-ı Türkî*. Hazırlayan P. Yavuzarslan. Ankara: TDK, 2015.

Türk, Ahmet. "Kırım Hanlığı'nda Kölelik ve Köle Ticaretine Genel Bir Bakış." *Moştenirea Istorica a Tatarilor*, no. 2 (2012): 151-166.

Velyaminov-Zernov, Vasily V. *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*. Hazırlayanlar A. Melek Özyetgin ve İlyas Kamalov. Ankara: TTK, 2009.

Vladimirtsov, Boris Y. *Moğolların İçtimaî Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*. Çeviren Abdülkadir İnan. Ankara: TTK, 1995.

Wilkens, J. *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021.

Yağcı, Zübeyde Güneş. "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti." *Karadeniz Araştırmaları,* s. 8 (2005): 12-30.

Yaşa, Fırat, *Bahçesaray (1650-1675)*. Ankara: TTK, 2021.

____. "Between Life and Death: Slaves and Violence in Crimean Society in the Last Quarter of 17th Century." *SUTAD,* s. 47 (2019): 433-443.

____. "Desperation, Hopelessness, and Suicide: An Initial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth-Century Crimean Society." *Turkish Historical Review*, c. 9 (2018): 198-211.

____. "Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmed Ağa." *bilig,* s. 81 (2017): 27-49.

____. "Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 8, s. 3 (2014): 657-669.

_____. "Slaves Holding Slaves: Mükâtebe Contracts, Velâ and a Probate Inventory in the Seventeenth-Century Crimean Khanate." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 67, s. 1-2 (2024): 133-160.

_____. "67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt), 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat." Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2014.

Yılmaz, Fehmi, Ahmet Cihan ve Özlem Deniz Yılmaz. *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2021.

Zahîrüddîn Muhammed Bâbur Mîrzâ. *Bâburnâme*. Hazırlayan Wheeler M. Thackston. Editörler Şinasi Tekin ve Gönül A. Tekin. 3 c. Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi: Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1993.

Arpacı, Mehmet. "Kırım Resmî Yazışmalarında Kölelik." *Zemin*, s. 10 (2025): 64-85.